

Teresa Banaś-Korniak

Ludyczność

w literaturze polskiej epok dawnych –
metoda, teoria, interpretacje

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Teresa Banaś-Korniak, doktor habilitowany nauk humanistycznych, profesor Uniwersytetu Śląskiego na Wydziale Humanistycznym w Katowicach. Zainteresowania naukowe: literatura i kultura polska wieków dawnych: średnio-

wieczna, renesansu i baroku, oraz ich ślady we współczesnej kulturze. Wśród jej dokonań naukowych jest pięć autorskich książek, w tym cztery o charakterze monograficznym, oraz ponad osiemdziesiąt artykułów naukowych, szkiców, recenzji, które ukazały się w publikacjach zbiorowych i czasopismach literackich; drukowała swe prace m.in. na łamach: „Ruchu Literackiego”, „Pamiętnika Literackiego”, „Odrodzenia i Reformacji w Polsce”, „Napisu”. Jest współredaktorką naukową kilku monografii wieloautorskich, takich jak m.in.: *Ethos rycerski w kulturze. Tradycje i kontynuacje*. T. 1–2 (Katowice 2017); *Staropolskie teksty i konteksty*. T. 8 (Katowice 2018). Wybrane monografie autorskie: *Tren polityczny i funeralny w poezji polskiej lat 1580–1630* (Katowice 1997); *Pomiędzy tragicznością a groteską. Studium z literatury i kultury polskiej schyłku renesansu i wstępnej fazy baroku* (Katowice 2007); *Wokół „Trenów” Jana Kochanowskiego. Szkice historycznoliterackie* (Katowice 2016). Prace publikowała pod nazwiskami: Teresa Banasiowa, Teresa Banaś, Teresa Banaś-Korniak.

Ludyczność

w literaturze polskiej epok dawnych –
metoda, teoria, interpretacje

Teresa Banaś-Korniak

Ludyczność

w literaturze polskiej epok dawnych –
metoda, teoria, interpretacje

Recenzja
Michał Kuran

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział pierwszy	
Uwagi o metodzie	11
1. Różne perspektywy rozumienia tekstów dawnych	11
2. Teorie, metody a „ideologizacje”	24
3. Wnioski i propozycje	38
Rozdział drugi	
Teoretyczne ustalenia: ludyczność a kultura staropolska	45
1. Stan badań i porządkowanie pojęć	45
2. Kultura ludyczna w Rzeczypospolitej szlacheckiej.	54
Rozdział trzeci	
Ludyzm a literatura (na wybranych przykładach)	79
1. Interpretacja motywu literackiego	79
1.1. Motyw tańca i jego funkcja w polskich utworach literackich XVI i XVII wieku (na wybranych przykładach)	79
1.2. Muzyka i śpiew: o czym śpiewają smutne Muzy? O Apollinie i Muzach w wierszach żałobnych XVI i XVII wieku	100
2. W kręgu zagadnień języka artystycznego	117
2.1. „Aż się za cię wstydzę, gdy cię w tańcu widzę...”: <i>pūdōr, ōris</i> oraz „kobiecość” i „wstyd” w poezji Jana z Czarnolasu	117
2.2. Literackie parodie: błazeńskie porady medyczne autorów sowi-zdrzałskich i babińskich	134
3. Perspektywa kulturowa	151
3.1. Staropolski bankiet. O ucztowaniu w Rzeczypospolitej Babińskiej.	151
3.2. Typy przedstawień ludycznych oraz ich funkcje w barokowych epigramatach Wespazjana Kochowskiego, Daniela Bratkowskiego i Hiacynta Przetockiego	163
4. Funkcja tekstu w komunikacji społecznej a kreacje zachowań kobie-cych w popularnej pieśni polskiej z przełomu stuleci XVI i XVII	182
5. Genologiczny aspekt badań. Staropolski dramat karnawałowy sceny popularnej XVI i XVII wieku (na przykładzie <i>Tragedii żebraczej nowo-uczynionej</i> oraz <i>Mięsopustu abo Tragicocomaedii na dni mięsopustne...</i>)	196

6. Analiza stylistyczno-retoryczna. O sowizdrzalskim wierszu pt. <i>Nie fraszka to Jana z Kijan</i>	218
Zakończenie	233
Bibliografia	239
Nota bibliograficzna	261
Indeks osobowy	263
Summary	273
Résumé	277

Wstęp

Celem niniejszego opracowania jest interpretacja staropolskich tekstów literackich zawierających wątki i motywy ludyczne, przy czym – w poszczególnych rozdziałach monografii – wykorzystano zróżnicowane narzędzia badawcze. We wstępnej partii książki autorka prezentuje refleksje, które pojawiły się w ostatnim dwudziestolecu XXI wieku w Polsce, a dotyczyły sposobów badania literatury dawnej, wyraża też własne przemyślenia oraz propozycje odczytania przekazów szesnasto- i siedemnastowiecznych (rozdział pierwszy). Współczesna interpretacja tekstów z innych formacji kulturowych nie musi bynajmniej oznaczać konieczności przyjmowania odmiennej od dotychczasowej terminologii badawczej, tak często promowanej przez najnowsze trendy metodologiczne. Przedmiotem niniejszych analiz jest twórczość rodzimych autorów z XVI wieku, przełomu XVI/XVII stulecia, jak i późniejszych, siedemnastowiecznych. Preferowanie takich, a nie innych utworów staropolskich do analizy podyktowane było przede wszystkim specyfiką dawnej kultury literackiej i obyczajów panujących w Rzeczypospolitej szlacheckiej, a w szczególności – występowaniem w tekstach wyrazistych wątków ludycznych.

Do rozpatrywania relacji między szeroko pojętym ludyzmem a kulturą i literaturą staropolską inspiruje, pionierskie na gruncie polskim, opracowanie Hanny Dziechcińskiej, gdzie poddano badaniu „system semiotyczny staropolskiej kultury ludycznej”, a tekst pisany (i drukowany) stanowi tu jedynie element owego systemu¹. Praca niniejsza ma inny charakter, ponieważ skupia się głównie na samych tekstach, a przede wszystkim – tych zapisanych. Na przykładzie wybranych utworów literackich renesansu i baroku badamy rozmaite powiązania pomiędzy dawnym tekstem a ludyzmem (rozdział trzeci). Spośród wykorzystywanych w książce narzędzi metodologicznych wskazujemy między innymi: analizę języka poetyckiego (w rozdziale poświęconym tekstom Jana Kochanowskiego), tematologię

¹ Por. H. Dziechcińska: *Literatura a zabawa. Z dziejów kultury literackiej w dawnej Polsce*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981, s. 5–234. Por. Eadem: *Literatura a kultura ludyczna*. W: *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze – renesans – barok*. Red. T. Michałowska przy udziale B. Otwinowskiej, E. Sarnowskiej-Temierusz. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990, s. 403–407.

i metodę eksplikacyjną² (głównie przy badaniu motywów literackich i języka artystycznego twórców), metodę analizy kulturowej, analizę genologiczną, a także metodę analizy stylistyczno-retorycznej. W wybranych fragmentach monografii celowe staje się wykorzystanie metody biograficznej. Takie narzędzia badawcze wydają się najodpowiedniejsze do zastosowania w niniejszej pracy dlatego, że kultura ludyczna wieków dawnych znacznie różniła się od współczesnej. Jawiła się również jako odmienna w kilku kręgach kulturotwórczych epoki staropolskiej, tak samo jak różny mógł być język ludzi uczestniczących w wielu grach i zabawach, co wyraziście dokumentuje chociażby dramat ówczesnej sceny popularnej. Nie bez znaczenia były także indywidualne preferencje i gusty poszczególnych jednostek, w tym pisarzy i poetów, w zakresie promowania takich czy innych postaw ludycznych (stąd też pomocność metody biograficznej).

Związki literatury i ludyczności, jak zauważyła Dziechcińska, da się zatem badać w rozmaity sposób. Możemy doszukiwać się w ludyzmie źródeł oraz inspiracji do powstania wielu gatunków literackich i paraliterackich, albo inaczej – interpretować same teksty i analizować wpisane weń elementy ludyczne, odkrywając funkcję tych ostatnich w poszczególnych przekazach³. W niniejszej pracy prześledzimy zrazu elementy archaicznej kultury ludycznej w społeczeństwie Rzeczypospolitej szlacheckiej wieków XVI oraz XVII (rozdział drugi). W docieraniu do źródeł tej kultury pomocne będą dwudziestowieczne teorie ludyzmu (Johan Huizinga, Roger Caillois), które dostarczają podstawowych pojęć w zakresie interesującej nas tematyki oraz klasyfikują różne typy gier i zabaw.

Następnie – w kolejnych partiach pracy – wybierzemy wspomnianą przez Hannę Dziechcińską interpretacyjną ścieżkę postępowania badawczego. Analizujemy jednak nie tylko te przekazy, które same w sobie były źródłem zabawy. Interesować nas będą motywy i wątki ludyczne, które funkcjonują w wybranych renesansowych oraz barokowych utworach o różnej tematyce i różnym przeznaczeniu, niekoniecznie rozrywkowym. W rozdziale III, dokonując interpretacji tekstów, pragniemy zaakcentować różnice pomiędzy sposobem ujęcia wątków ludycznych przez autorów XVI oraz XVII wieku, czyli stuleci o nieco odmiennych obliczach kulturowych. Próbujemy także odczytać rozmaite funkcje tych wątków (nie tylko rozrywkowe), jakie pełnią w kontekście danego komunikatu literackiego.

Współczesna humanistyka wzbogaca metodologię badań (rozdział pierwszy), a autorka niniejszej monografii nie odcina się od teoretycznych ustaleń oraz metodologicznych postulatów takich dwudziestowiecznych

² Por. M. Szargot: *Eksplikacje*. W: Idem, M. Kaczmarek: *W stronę interpretacji. Dwie odmienne propozycje dydaktyczne dla nauczycieli młodzieży szkolnej i akademickiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020, s. 145–147 i nast.

³ Por. H. Dziechcińska: *Literatura a zabawa...*, s. 7.

uczonych, jak Hans Robert Jauss czy Hans-Georg Gadamer, którzy historyczność literatury ujmują przede wszystkim z punktu widzenia recepcji dzieł w określonym momencie historycznym⁴. Niemniej jednak trzeba zgodzić się z Henrykiem Markiewiczem, że nowe propozycje (nazywane niekiedy „alternatywnymi”) jedynie rozszerzają, dopełniają i w pewnym stopniu unowocześniają kierunki badań⁵. A w odniesieniu do twórczości z epok staropolskich – nie wprowadzają bynajmniej rewolucji w analizie i interpretacji przekazów pochodzących z innych formacji kulturowych⁶.

W związku z oczywistym założeniem, że cel określa metodę (a nie na odwrót), autorka nie starała się o „czystość” (jednolitość) podejścia metodologicznego w obrębie poszczególnych rozdziałów. Jest to zatem propozycja odbioru tekstów dawnych z perspektywy czytelniczki XXI wieku, ale uwzględniająca wiedzę badaczki o swoistości literatury i kultury polskiej obydwu stuleci: XVI oraz XVII. Bez znajomości kultury literackiej minionych wieków trudno bowiem zrozumieć język ówczesnego człowieka. Nie jest przypadkiem, że szczególnie ci literaturoznawcy, którzy starają się przymierzać najnowsze metodologie do badania literatur dawnych, podkreślają, iż to właśnie charakter języka determinuje typ kultury⁷. Język to

⁴ Recepcje mogą się różnić w poszczególnych formacjach kulturowych, a odbiór tekstu uzależniony jest od „horyzontu oczekiwań” czytelników. Zob. H.R. Jauss: *Historia literatury jako prowokacja*. Przeł. M. Łukasiewicz. Posłowie K. Bartoszyński. Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich, Warszawa 1999, s. 5–217; por. P. Dybel: *Pozycja badacza i odbiorcy w naukach przyrodniczych i humanistycznych. Co to jest prawda?* W: Idem: *Granice rozumienia i interpretacji. O hermeneutyce Hansa-Georga Gadamera*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2004, s. 123–151.

⁵ Por. H. Markiewicz: *Nieosiągalna, ale niezbędna*. „Teksty Drugie” 2011, nr 1/2, s. 358.

⁶ Do takich wniosków doprowadza chociażby lektura interesującej książki Krzysztofa Obremskiego, który używając nowej terminologii („konstrukcja”, „proto-dekonstruowanie”, „poetyka doświadczenia”), dokonuje błyskotliwej interpretacji utworów staropolskich, m.in. za pomocą tradycyjnych narzędzi poetyki i retoryki, a także odwołuje się do uznanych w XX w. metod antropologii literatury. Zob. K. Obremski: *Literatura staropolska czytana współczesną humanistyką. Przymiarki metodologiczne*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012, s. 7–197.

⁷ K. Obremski powołuje się na najnowsze prace lingwisty Guya Deutschera, który w swej książce (wydanej w USA na początku drugiej dekady XXI w.) konstatuje, że „język kształtuje świadomość”, zob. ibidem, s. 12–13. Dodać warto, że wiele lat przed cytowanym przez Obremskiego autorem badacz twórczości Rabelais’go zaproponował tak zwany metalingwistyczny aspekt analizy dzieła literackiego, przyjął bowiem tezę, że język danej osoby jest swego rodzaju znakiem rozpoznawczym jej poglądu na świat. Por. M. Bachtin: *Obrazy Rabelais’go a współczesna rzeczywistość*. W: Idem: *Twórczość Franciszka Rabelais’go a kultura ludowa średniowiecza i renesansu*. Przeł. A. i A. Goreniewie. Oprac., wstęp, komentarze i weryfikacja przekładu S. Balbus. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1975, s. 630. Już w ubiegłym wieku Stanisław Balbus zwrócił uwagę, że Bachtinowska „metalingwistyka” stanowi „takie podejście do języka, które rozpatruje jego właściwości

podstawowy element „kodu” epoki. Czytanie dawnych utworów utrudnia nie tylko odmiennosc realioów kulturowych i obyczajowych, tak odleglych od naszych czasow, ale tez archaicznośc szesnasto- czy siedemnastowiecznej polszczyzny, koniecznośc niejednokrotnego docierania do własciwego sensu słow dzisiaj juz nieistniejących lub takich, które zmienily swój dawny odcień semantyczny.

W trakcie analiz (rozdział trzeci) istotne dla autorki jest osiągnięcie takiego sposobu zapośredniczenia odległej, bo pochodzącej z innego kulturowego kręgu, myśli humanistycznej, aby uzyskać pewną nić porozumienia z ówczesnym człowiekiem, który ujawnia się czy to jako „bohater literacki”, czy też jako „podmiot czynności twórczych” napisanego przed wieloma wiekami przekazu tekstowego. A nade wszystko warto spróbować uchwycić to, co niezmiennie i ponadczasowe w ludzkiej kondycji (i egzystencji). Poszukać tego, co nas łączy, co jest wspólne Człowiekowi, niezależnie od miejsca i czasów, w jakich przyszło nam żyć.

ze względu na charakter, przebieg oraz okoliczności procesu komunikacji, ze względu na typ kontaktów społecznych, w których język uczestniczy i które umożliwia”, ponieważ kod językowy traktuje się nie jako system jednakowo odczytywanych i gotowych „matryc” semantycznych, lecz jako „złożony zespół predyspozycji znaczeniowych, układ rozmaitych potencjalnych odniesień znaku do zjawisk rzeczywistości” (S. Balbus: *Propozycje metodologiczne M. Bachtina i ich teoretyczne konteksty*. W: M. Bachtin: *Twórczość Franciszka Rabelais’go...*, s. 30, 34–35). Nawet osoby żyjące w tym samym czasie, w tej samej epoce, lecz pochodzące z innych kręgów (np. grupy zawodowej, terytorialnej, etnicznej), w pewnym stopniu same przypisują sensy elementom językowej komunikacji. Znaczenie określonego komunikatu może być zatem różnie odczytane – nawet w tej samej kulturowej formacji – przez przedstawicieli odmiennych środowisk. Jest to wynik różnic kulturowych, intelektualnych, światopoglądowych itd. O ileż większa „przepaść komunikacyjna” dzieli więc literatów XVI, XVII stulecia od współczesnego odbiorcy ich dzieł.

Indeks osobowy

A

- Abramowska Janina 82, 83, 87, 100, 107, 242
Adam Lewandowicz Strzewowczyk (pseudonim sowizdrzalski) 182, 186, 188, 190–193
Aleksander Wielki 204, 239
Anakreont 168
Andrysowicz Łazarz 197
Archiloch 131
Arystoteles (Stagiryta) 61, 168, 176, 203, 204, 213, 216, 217, 239
Augustyn, św. 105
Auzoniusz (Decimus Magnus Ausonius) 105

B

- Bachtin Michaił 9, 10, 25–35, 59, 67, 136, 157, 187, 189, 213, 217, 232, 242, 254
Badecki Karol 29, 36, 37, 63, 73, 74, 76, 95, 135, 137, 147, 182, 197, 219, 224, 241
Balbus Stanisław 9, 10, 25, 26, 29, 59, 136, 243
Banasiak Bogdan 18, 239
Banaś (Banasiowa) Teresa zob. Banaś-Korniak Teresa
Banaś-Korniak Teresa 79, 105, 111, 157, 214, 243, 256, 261
Baran Bogdan 31, 252
Barclay John 58
Bałowska Maria 105, 221, 223, 225, 226, 243, 249

- Bartłomiej z Wrześni (Wrześnianin) 152
Bartmiński Jerzy 120, 255
Bartoszewicz Kazimierz 43, 150, 151, 243
Bartoszewski Walenty 106–108, 113, 114, 134, 239, 253
Bartoszyński Kazimierz 9, 11, 248
Barycz Henryk 69, 88, 240
Baryka Piotr 199, 202, 245
Baudelaire Charles Pierre 29
Bausinger Herman 26, 243
Bąk Stanisław 119, 255
Beckett Samuel 29
Bednaruk Waldemar 64, 65, 243
Bejda Wojciech 55, 79, 247, 248, 253, 254, 261
Bergson Henri 29, 42, 207, 211, 243, 251
Bielski, bohater anegdoty babińskiej 159
Bielski Marcin 205
Bieńkowski Ryszard 26
Bieńkowski Tadeusz 200, 243
Bieroń Tomasz 14, 246
Bion ze Smyrny 102, 106, 108, 112
Birkenmajer Józef 168
Birkowski Fabian 230
Błoński Jan 83, 242, 248
Bockenheim Krystyna 173, 243
Bogucka Maria 20, 243
Boholm Åsa 32, 68, 70, 209, 243
Bohuszewicz Paweł 12–15, 17, 18, 22–24, 44, 243

- Bojanowski Jan 89
Bokszczanin Maria 137, 197, 240, 249, 250
Bolecki Włodzimierz 12, 18, 21, 40, 244, 250
Bona Sforza, królowa polska, żona Zygmunta I Starego 69, 88
Borek Józef (nazwisko w tytule wiersza W. Kochowskiego) 168
Borek Piotr 18, 63, 64, 92, 163, 183, 239, 241, 244, 245, 249
Borowski Andrzej 17, 33, 100, 244, 245
Bozdarzewski Celestyn zob. Celestyn Bozdarzewski (pseudonim sowizdrzalski)
Brandt Sebastian 154
Brańka-Banasiak Agata 68, 210, 253
Bratkowski Daniel 5, 64, 68, 92, 97, 98, 163–175, 180, 181, 236, 239, 244, 249, 251, 261
Bruchnalski Wojciech 221, 244
Brückner Aleksander 37, 47, 72, 119, 122, 128, 163, 244
Brzozowski Jacek 100, 244
Buchwald-Pelcowa Paulina zob. Pelcowa Paulina
Budzyk Kazimierz 199, 244
Burdach Konrad 30
Buszewicz Elwira 119, 244
Bystron Jan Stanisław 60, 61, 160, 171, 173, 174, 205, 221, 229, 245
- C
- Caillois Roger 8, 33, 45, 48–52, 66–68, 74, 75, 82, 92, 233, 245
Castiglione Baltazar (Baldassare) 87–89
Celestyn Bozdarzewski (pseudonim sowizdrzalski) 182, 191, 192
Chappaz-Wirthner Suzanne 68, 245
Chemperek Dariusz 18, 64, 92, 202, 239, 244, 245, 249
Chreptowicz Michał 64
Cichowicz Stanisław 29, 207, 243, 251
Cielużyński Mikołaj, babińczyk 140
Cieński Marcin 65, 152, 247
Ciszewska Małgorzata 60, 61, 221, 245
Collini Stefan 14, 246
Conti Natali 103, 104
Comes Natalis zob. Conti Natali
Cumont Franz 104
Curtius Ernst Robert 33, 100–105, 223, 245
Cyceron (Marcus Tullius Cicero) 60, 61, 176, 221, 225, 245
Cytowska Maria 56, 57, 134, 176, 240, 259
Czarniecki Stefan 62
Czechowicz Agnieszka 13, 17, 18, 22, 24, 25, 245
Czermińska Małgorzata 11, 244, 252, 254, 258
Czyż Antoni 14, 245
- D
- Danielewicz Jerzy 80, 168, 240, 245
Dawid, postać biblijna, król Izraela 80
Dąbrówka Andrzej 14, 18, 37, 38, 44, 245
Delumeau Jean 245
Derrida Jacques 18, 22, 239
Desportes Philippe 58
Deutscher Guy 9
Diomedes 204
Dobrzycki Stanisław 204, 245
Donat (Donatus Aelius) 204
Dorp Marcin van 56
Dostojewski Fiodor 26, 35, 242
Dudycz Andrzej 121
Dudzik Wojciech 26, 67, 68, 187, 210, 243, 245, 248, 250, 251, 253, 257
Dworzaczek Włodzimierz 118, 257
Dybel Paweł 9, 12, 15, 16, 23, 245
Dziechcińska Hanna 7, 8, 20, 46, 51–54, 59, 60, 66, 69, 70, 73, 161, 167, 231, 233, 245, 246

Dzwonowski Jan (pseudonim sowi-
zdrzalski) 29, 35–37, 73, 74, 143,
150, 218, 224, 241

E

Eco Umberto 14, 246
Eichstaedt Jarosław 256
Ejsmond Julian 107
Elżbieta Habsburżanka, arcyksiężna
austriacka, królowa polska 69, 70
Empedokles z Akrogas 85
Erazm z Rotterdamu 33, 56, 57, 75,
134, 240
Estreicher Karol 71, 164, 246
Estreicherowie (rodzina) 40
Eustachiewicz Maria 57, 146, 166, 167,
171, 178, 240, 246
Ezop 26

F

Febbo Monica 118, 252
Ferdynand I Habsburg, arcyksiążę
Austrii 69, 70
Ficino Marsilio 104
Fischer M. 24
Floryan Władysław 246
Fredro Aleksander 64

G

Gadamer Hans-Georg 9, 12, 15, 20,
23–25, 245
Gaignebet Claude 68
Gajda Stanisław 11, 244, 252, 254, 258
Gajdka Krzysztof 261
Galen (Claudius Galenus) 134, 168
Garlicki Andrzej 230, 254, 257
Gintel Jan 245
Gloger Zygmunt 61, 67, 69, 90, 138,
228, 246
Głombiowska Zofia 118, 124, 246
Głowiński Michał 27, 28, 201, 208,
246, 247
Goliński Janusz K. 17, 18, 20, 97, 246,
247

Gołębiowski Łukasz 67, 247
Gorajski Zbigniew z Goraja 140
Goreń Andrzej 9, 26, 59, 136, 243
Goreń Anna 9, 26, 59, 136, 243
Gorzowski Albert 118, 209, 247, 250
Gostomska Zofia 107, 112, 242
Górnicki Łukasz 69, 87–89, 93, 99, 123,
154, 178, 204, 218, 240, 258
Grajewski Wincenty 242
Grzeszczuk Stanisław 18, 25, 33, 34,
36, 37, 141, 146, 150, 153, 182, 183,
199, 218, 222, 239, 247
Grześkowiak Radosław 59, 62, 64, 65,
92, 152, 172, 225, 239, 242, 244,
247, 249

H

Hahn Wiktor 197, 198, 202, 247
Hanusiewicz-Lavallee Mirosława 12,
13, 18, 22, 247
Hartleb Mieczysław 247
Hebrajczyk Leon 121
Henryk III Walezy, król Polski 58
Hernas Czesław 15, 16, 58, 90, 171,
182, 197, 218, 232, 247
Hessu Eobanus 106
Hezjod z Beocji 101, 110
Hipokrates z Kos 134, 168
Hołubek Hawryło 114
Homer 101, 110
Horacy (Quintus Horatius Flaccus)
41, 76, 83, 110, 122, 168, 175, 176,
204, 240, 252
Hrabec Stefan 119, 225
Huizinga Johan 8, 42, 48–52, 54, 55,
59–61, 79–81, 117, 233, 247

I

Illicinus Piotr 106
Ingarden Roman 21

J

Jagiellonowie (dynastia) 69, 88
Jakóbczyk-Goła Aleksandra 85, 247

- Jan Chrzyciel, św. (postać biblijna) 83
- Jan z Garlandii 204
- Jan z Kijan (pseudonim sowizdrzalski) 6, 35–37, 42, 63, 74, 135, 137–139, 142, 143, 145, 146, 150, 212, 218, 221–228, 230–232, 236
- Jan z Wychyłówki (pseudonim sowizdrzalski) 74, 75, 96, 182, 184, 187, 189, 190, 194–196, 251
- Janicjusz Klemens 103, 135, 199, 240
- Jankowski Augustyn OSB 55, 178, 241
- Januarius Sowizralus (pseudonim sowizdrzalski) 36, 157
- Janus Elżbieta 120, 255
- Jarczykowa Mariola 95, 248
- Jauss Hans Robert 9, 11, 13, 19, 20, 23, 25, 248
- Jaworska Justyna 32, 68, 209, 243
- Jelec Remian, babińczyk 148
- Jelicz Antonina 59, 239
- Jeślikowski Jakub, babińczyk 147
- Jędrkiewicz Edwin 56, 134, 240
- Judkowiak Barbara 209, 248
- Jurasz-Dudzik Łada 68, 208, 245, 250
- Jurkowski Jan 35
- Jurowiusz Jędrzej 106, 108, 112, 113, 240
- Juvenalis (Decimus Iunius Juvenalis) 76
- K**
- Kaczmarek Małgorzata 8, 256
- Kadulska Irena 200, 248
- Kalaga Wojciech 14, 18, 21–23, 38, 42, 43, 248
- Kania Leszek 63, 64, 248
- Karczewska Joanna 68, 97, 248
- Karłowicz Jan 123, 255
- Karmanowski Olbrycht 36, 95, 96
- Karpiński Adam 62, 90, 91, 225, 240, 242, 248
- Karpiński Andrzej 134, 248
- Karpluk Maria 119, 120, 225
- Kaszowski Piotr 152
- Kazanowska Helena, uczestniczka spotkań babińskich 155
- Kazimierski Stanisław 179
- Kitniowski Jan 71, 156
- Kleiner Juliusz 42, 203, 248
- Klonowic Sebastian F. 35, 102, 107, 109–111, 113, 117, 240
- Kłosiński Krzysztof 11, 244, 252, 254, 258
- Kmita Jan Achacy 152, 153, 172
- Kmita Piotr 103
- Kochan Anna 65, 152, 247
- Kochanowski Jan 5, 7, 24, 41, 58, 61, 71, 82–86, 93, 99, 102, 103, 105–112, 117–133, 135, 139, 152, 154, 167, 168, 171, 179, 189, 209, 229, 230, 234, 235, 239, 240, 242, 244, 246–248, 252–255, 257, 258
- Kochowski Wespazjan 5, 36, 52, 57, 58, 66, 68, 75, 76, 91, 92, 97, 98, 146, 152, 163–168, 170–173, 175–180, 230, 236, 240, 242, 246, 261
- Kohelet (Eklezjastes) 178, 181
- Köhler Anna 201
- Kolberg Oskar 184
- Komorowska Zuzanna, uczestniczka spotkań babińskich 155
- Konarska-Zimnicka Sylwia 79, 248
- Konopczyński Władysław 163, 251
- Konopka Józef 184
- Kopaliński Władysław 82, 84–86, 101, 102, 104, 110, 151, 248
- Kopia Henryk 46, 121, 255
- Korynna (Korinna z Tangry) 109
- Kostka Jan 89
- Kostkiewiczowa Teresa 27, 28, 44, 208, 246, 254
- Kościelak Lech 55, 79, 247, 248, 253, 254, 261
- Kotarska Jadwiga 54, 118, 182–186, 188, 189, 195, 248, 249
- Kotarski Edmund 105, 106, 183, 249

- Kowal Jolanta 261
Kowalczyk Marcin 29, 249
Kowalczykówna Maria 79, 249
Kowalska Jolanta 79, 249
Kowalski Piotr 20, 249
Kozłowski Tomasz 54, 81, 241
Kracik Jan 134, 249
Krawiec-Złotkowska Krystyna 229, 249
Krókowski Jerzy 168, 240
Król Kazimierz 123, 255
Kryński Adam 123, 255
Krzycki Andrzej 59
Krzywy Roman 64, 92, 106, 166, 180, 239, 241, 244, 249
Krzyżanowski Julian 37, 61, 69, 90, 120, 123, 137, 138, 183, 228, 240, 246, 249
Kubiak Zygmunt 103, 121, 240
Kucała Marian 120, 121, 225
Kuchowicz Zbigniew 60, 249
Kukulski Leszek 107, 241
Kulawik Adam 201, 246
Kumaniecki Kazimierz Feliks 46, 121, 255
Künstler-Langner Danuta 20, 97, 214, 250
Kuran Michał 83, 106, 241, 246, 252
Kuraszkiewicz Władysław 119, 120, 255
Kurecka Maria 42, 48, 80, 247
Kurz Iwona 26, 257
Kuś Agnieszka 72, 153, 214, 250
Kwintilian (Marcus Fabius Quintilianus) 225, 228
Kwosek Jacek 20, 250
- L
- Lasocińska Estera 85, 244, 247, 252, 257
Lausberg Heinrich 209, 222, 224–226, 228, 229, 250
Legeżyńska Anna 11, 244, 252, 254, 258
- Le Roy Ladurie Emmanuel 208, 209, 214, 250
Leszek Czarny, książę sieradzki 134
Lewański Julian 66, 197–199, 202, 203, 206, 216, 240, 250
Libera Zdzisław 256
Libicki Jan 96, 97
Lidia (tak zwana Lidia Padewska, ukochana Jana z Czarnolasu) 118, 124, 129, 130
Linde Samuel Bogumił 46, 255
Linocier Geoffroi 104, 105
Lipoman Jan 228
Lubomirski Stanisław Herakliusz 57, 58, 199
Lurker Manfred 85, 250
Luter Marcin 175
- Ł
- Łukasiewicz Małgorzata 9, 11, 248
- M
- Maciejewska Iwona 17, 18, 250
Maciejewski Janusz 12, 250
Maciek Pochlebca (pseudonim sowizdrzański) 202
Magnuszewski Józef 197
Magryś Roman 261
Majewski Wiesław 166, 167, 246
Makowiecki Andrzej Zdzisław 11, 244, 252, 254, 258
Malicki Jan 79, 100, 101, 164, 242, 250, 256, 261
Maniewska Danuta 163, 251
Marcjalis (Marcus Valerius Martialis) 110, 129, 180
Markiewicz Henryk 9, 11, 13, 20, 250
Marks Karol 32, 34
Matuszewski Krzysztof 18, 239
Maurycjusz Trzyprztycki (pseudonim sowizdrzański) 135, 144, 146
Mayenowa Maria Renata 119, 120, 225
Maykowska Maria 54, 81, 241

- Mazepa Iwan 163
 Mączyński Jan 176
 Mecherzyński Karol 221, 250
 Mejor Mieczysław 56, 134, 240
 Melenevskij V.K. 202, 241
 Menge Herman 46, 121, 255
 Mezger Werner 67, 200
 Michałowska Teresa 7, 24, 44, 52, 57,
 76, 83, 90, 118, 134, 155, 161, 166,
 167, 176, 180, 200, 201, 204, 205, 216,
 245–247, 249–256, 259
 Mickiewicz Adam 64, 150, 151
 Mieszek Małgorzata 40, 199, 251
 Mieszkowski Tadeusz 254
 Mikołaj Polak (Mikołaj z Polski) 134
 Mikulska Zofia 163, 251
 Mikulski Tadeusz 163, 251
 Miodońska-Brookes Ewa 201, 246
 Mirandola Giovanni zob. Pico della
 Mirandola Giovanni
 Mniszek Franciszek, babińczyk 147
 Modzelewska Natalia 26, 242
 Morawczyński Marian 74, 182, 184,
 251
 Morawski Stefan 29, 42, 207, 243, 251
 Morsztyn Hieronim 16, 90–95, 99,
 175, 240
 Morsztyn Jan Andrzej 16, 71, 106–108,
 113–117, 156, 241, 257
 Morsztyn Zbigniew 57, 59, 241
 Morus Tomasz 56
 Moser Dietz-Rüdiger 34, 200, 210
 Mrowcewicz Krzysztof 62, 225, 242
 Mrugalski Michał 33–35, 251
 Myszkowski Stanisław 69, 88, 89
 Myślisowski Stanisław 65
- N**
- Naborowski Daniel 36, 95, 96, 175
 Nastulczyk Tomasz 17, 20, 251, 253
 Nidecki Andrzej Patrycy 123, 131
 Niedźwiedzki Władysław 123, 255
 Nietzsche Friedrich 31, 252
 Nowak-Dłużewski Juliusz 163, 252
 Nowicka-Jeżowa Alina 17, 73, 83–85,
 118, 121, 182, 185, 252
 Nowicka-Struska Anna 18, 245
 Nowohracki Cadasyłan na Krempa-
 ku (pseudonim sowizdrzański)
 157, 214
 Nuczyński (szlachcic z opowieści
 Jana Chryzostoma Paska) 63
 Nycz Ryszard 11, 12, 19–21, 43, 244,
 250, 252, 254, 258
- O**
- Obremski Krzysztof 9, 14, 17, 18, 65,
 252
 Ociezek Renarda 44, 105, 249, 252
 Oczko Piotr 17, 20, 251, 253
 Okoń Jan 66, 198, 253
 Okopień-Sławińska Aleksandra 27,
 28, 208, 246
 Opaliński Krzysztof 76
 Opaliński Łukasz 58, 62, 76, 183, 199,
 230, 241
 Orfeusz, mitologiczny poeta staro-
 żytnej Grecji 110, 125
 Orzęcki Jan 71, 156
 Osęka Andrzej 33, 45, 82, 245
 Ossoliński Jerzy 221, 243
 Ossoliński Mikołaj 65
 Otisk Marek 55, 81, 253
 Otwinowska Barbara 7, 44, 52, 57, 90,
 111, 166, 221, 246, 247, 250–255
 Otwinowski Walerian 106, 107, 113–
 116
 Owen John 165
 Owidiusz (Publius Ovidius Naso)
 110, 113, 119, 186
 Owsiana Bazylija 64
- P**
- Pac Mikołaj 106, 112, 240
 Pachciarek Paweł 254
 Palacz Tomasz 164, 253
 Palej Semen (Semen Hurko) 163
 Paprocki Bartosz 20, 146, 256

- Parandowski Jan 103, 253
Partyka Joanna 20, 253
Pasek Jan Chryzostom 62–64, 148, 241
Pasek Monika 134, 253
Paszkowski Marcin 106, 107, 111, 241
Pawlak Wiesław 85, 244, 247, 252, 257
Pelc Janusz 19, 58, 59, 70, 73, 83, 84, 103, 106, 107, 111, 118, 121, 124, 125, 135, 152, 182, 240, 241, 244, 248, 253
Pelcowa Paulina 70, 73, 152, 244
Peplowski Franciszek 119, 120, 255
Persjusz (Aulus Persius Flaccus) 76
Petrarca Francesco 118, 121, 252
Petrycy z Pilzna Sebastian 168
Pfrunder Peter 68, 210, 253
Piasecki Jakub, babińczyk 159
Pico della Mirandola Giovanni 104
Piekarski Krzysztof 178
Pieniążek Jędrzej, babińczyk 159
Pietrzak Przemysław 33–35, 251
Pięknorzycki Józef 214
Pilecki Krzysztof 142
Pilsztynowa Salomea 18
Piotrowski Mikołaj, babińczyk 142
Pirecki Piotr 199, 201, 209, 213, 253
Pitagoras 103
Piwowarczyk Dariusz 62, 253
Platon 18, 54, 55, 80, 81, 99, 103, 121, 132, 241
Platt Dobrosława 70, 136, 253
Plutarch z Cheronei 134
Płaza Jan 106, 111, 112
Podbielski Henryk 203, 204, 239
Podgórska Teresa 177, 254
Podlodowska Dorota, żona Jana Kochanowskiego 121, 127, 129
Pollak Roman 62, 87, 89, 118, 164, 205, 240, 241, 243, 257
Pontanus Jakub 202, 241
Porębski Mieczysław 33, 45, 82, 245
Potocka Anna, uczestniczka spotkań babińskich 155
Potocki Jan, babińczyk 160
Potocki Wacław 36, 57
Propercjusz (Sextus Propertius) 118, 124, 167
Przetocki Hiacynt 5, 68, 163–165, 167, 170, 172–175, 180, 181, 236, 241, 242
Pseudo-Moschos 102, 108, 109, 112, 114, 116, 234
Pszonka Stanisław 152
Pszonkowie (rodzina) 152, 153, 158, 160, 172
Pugacewicz Iwona H. 64, 254
- R
- Rabelais Franciszek 9, 10, 24, 26–29, 32–35, 67, 136, 145, 154, 157, 187, 189, 213, 243
Raczyński Edward 69, 242
Radziwiłł Albrycht 69, 242
Radziwiłł Krzysztof 95
Radziwiłł Michał Kazimierz 47, 65, 240
Rahner Karl 254
Raszowski Piotr, babińczyk 160
Reglińska-Jemioł Anna 79, 254
Regulski Aleksander, babińczyk 145
Reich Herman 30, 31
Rej Mikołaj 57–59, 62, 64, 71, 152, 177, 230, 242, 247, 254, 257
Rejowa Dorota, uczestniczka spotkań babińskich 155
Rey Jan 79, 254
Riezanow Władimir I. 202, 241
Romaniuk Kazimierz NT 55, 85, 178, 241, 250
Rospond Stanisław 119, 255
Rostafiński Józef 164
Rott Dariusz 261
Roździeński Walenty 35
Roźniatowski Tadeusz 250
Rubieszowski Jan 62
Rudnicki Dominik 162
Rusnak Radosław 118, 119, 124, 125, 254

Rzepka Wojciech Ryszard 58, 135, 239

S

Safona 109

Salwa Piotr 118, 252

Sapieha Paweł 106, 113, 114

Sarbiewski Maciej Kazimierz 165

Sarnecki Kazimierz 177, 240

Sarnicki Stanisław 71, 73, 150–152

Sarnowska-Temeriusz Elżbieta 7, 44, 52, 90, 100, 104, 105, 107, 168, 201, 246, 247, 250–255

Saski Stefan 119, 255

Sawrycki Władysław 214, 250

Scherkowie (bracia, drukarze) 69, 242

Sessions Barbara F. 104

Seznec Jean 104

Sęp-Szarzyński Mikołaj 16, 62, 71, 152, 225, 242

Shakespeare William 41, 202

Siciarek Anna 59, 242

Sieniawski Jakub 140

Sierakowski Marcjjan 65

Skarga Piotr 20, 230, 250

Skiendziul Sylwia 79, 254

Skowronek Alfons 254

Skubaczewska-Pniewska Anna 24, 26, 27, 35, 217, 254–258

Skwara Marek 106, 115, 221, 255

Skwarczyńska Stefania 200, 255

Sławiński Janusz 27, 28, 208, 246

Sławski Franciszek 120, 255

Słowacki Juliusz 150, 151

Sokołski Jacek 65, 152, 247, 256

Sokołowska Jadwiga 95, 158, 162, 241, 256

Sokołowski Andrzej, babińczyk 159

Spyra Aleksander 100, 250

Stachowiak Lech ST 55, 178, 241

Staff Leopold 24, 26, 121, 124–126, 130

Starienkow M. 26

Stoff Andrzej 24, 26, 217, 254–258

Stradomski Mikołaj 152

Straszówna Regina 121

Strusiowie (rodzina) 114

Stuchlik-Surowiak Beata 20, 79, 81, 82, 146, 190, 194, 256

Szargot Maciej 8, 56

Szarzyński-Sęp Mikołaj zob. Sęp-Szarzyński Mikołaj

Szczerbicka-Ślęk Ludwika 59, 62, 63, 82, 240, 242, 256

Szczukowski Ireneusz 14, 17, 256

Szeligowski, bohater epitafium Wespazjana Kochowskiego 177

Szmydtowa Zofia 256

Szymanowski Adam 245

Szymczak Mieczysław 119, 122, 255

Szyndler Bartłomiej 63, 265

Ś

Ślaski Jan 57, 59, 118, 242, 249, 253, 256

Ślękowa Ludwika zob. Szczerbicka-Ślęk Ludwika

T

Taszycki Witold 119, 255

Tatara Marian 201, 246

Tatarkiewicz Anna 33, 45, 48, 82, 245

Tatarkiewicz Władysław 101, 111, 115, 256

Tazbir Janusz 60, 79, 81, 158, 230, 257

Teokryt 83, 102, 110

Teterycz-Puzio Agnieszka 55, 79, 247, 248, 253, 254, 261

Tibullus (Albius Tibullus) 110, 118

Trościński Grzegorz 261

Trzeciecki Andrzej 71, 152

Trzynadłowski Jan 42, 204, 257

Trzyprztycki Maurycjusz zob. Maurycjusz Trzyprztycki

Tułowicka Agnieszka 164, 242

Turner Victor 26, 257

Turska Irena 79, 254

Tyrmand Leopold 29, 249

U

- Ulewicz Tadeusz 118, 257
Uliński Jerzy, babińczyk 147
Ungler Florian 197
Urban-Godziek Grażyna 118, 119, 257
Urbańczyk Stanisław 46, 122, 123, 225, 256
Urbański Piotr 257

V

- Vorgrimler Herbert 254

W

- Wallis Mieczysław 42, 204, 257
Wanda Krakusowa, legendarna władczyni Krakowa 125, 127
Wąsowicz Zbigniew, babińczyk 147
Weintraub Wiktor 16, 113, 163, 251, 257
Wellek René 19
Wendland Michał 25, 257
Wenta Jarosław 17
Wergiliusz (Publius Vergilius Maro) 83, 103
Weselewna Elżbieta 106, 107, 113, 114
Wichowa Maria 83, 152, 246, 252, 257
Wielopolski Aleksander 107, 112, 242
Wilczek Piotr 17, 257
Windakiewicz Stanisław 41, 53, 66, 71, 72, 136, 145, 150–155, 162, 183, 198, 202, 208, 239, 258
Wirpsza Witold 42, 48, 80, 247
Wiśniewska Halina 20, 102, 110, 240, 258
Witczak Tadeusz 163, 251
Władysław IV Waza, król Polski 69
Władysławiusz Adam 182, 188, 191–193, 196
Wojniłowicz Barbara 64
Wojniłowicz Iwan 64
Wojniłowiczowie (rodzina) 64, 242

Wojnowski Jan 62

- Wojtkowska-Maksymik Marta 88, 204, 258
Wojtowicz Witold 14, 17, 18, 25, 28, 30, 32, 34–37, 96, 150, 157, 183, 200, 201, 208, 211, 214, 226, 258
Woronzak Jerzy 19, 119, 120, 255, 258
Wójcicki Kazimierz W. 184
Wójcik-Górska Danuta 230, 258
Wróblewska Violetta 26, 217, 258
Wróblewski Maciej 214, 250
Wrzesiński Szymon 134, 258
Wujek Jakub SJ 56, 178, 239
Wydra Wiesław 58, 135, 239, 242
Wysocki Franciszek 71, 156
Wysocki Szymon, ksiądz, babińczyk 159

Z

- Zabłocki Stefan 102, 105, 106, 258
Zamoyski Jan, biskup łucki, babińczyk 159
Zamoyski Jan, hetman 114, 228
Zamoyski Stefan, babińczyk 158
Zaporski Tomasz, babińczyk 160
Zawadzki Bohdan 28, 42, 204, 205, 258
Zawadzki Konrad 215, 258
Zborowski Andrzej 155
Zebrzydowski Mikołaj 224
Ziemba Kwiryna 14, 17, 258
Ziemian, ksiądz, babińczyk 157
Zimorowic Szymon 35, 59, 199, 242
Ziomek Jerzy 42, 197, 203, 204, 207, 259
Zygmunt I Stary, król Polski 59, 88
Zygmunt II August, król Polski 69, 70
Zygmunt III Waza, król Polski 224

Ż

- Żukowska Kazimiera 95, 162, 241

Teresa Banaś-Korniak

Ludicity in early Polish literature – methods, theory, interpretations

Summary

The work presents various research approaches to the problem of “ludicity” in Polish literature and culture of the 16th and 17th centuries. Due to its origin and specificity it was first of all the culture of the nobility. It is no coincidence that a series of analyses of old literary works was preceded by a presentation of various reflections of Polish scholars, which appeared in the last two decades of this century in Poland and concerned the methods of research into old literature (Chapter I). Particular interest in the research methodology was influenced by new trends in literary studies, which became – especially at the beginning of the new century – the subject of discussions and disputes. The author of the book, while commenting on individual research proposals, also expresses her own position: she is an advocate of syncretic combination of various research tools in order to decipher the meaning of old linguistic messages, and in particular she prefers combining literary and cultural research.

Teresa Banaś-Korniak, accepting the concept of the text – also the old one – as open to new possibilities of interpretation, tries to reach first to the cultural realities and customs of the past (Chapter II), and then in their context interpret a given message as a “text of culture”. Helpful in determining the sources of the nobility’s ludic attitudes were the twentieth-century theories of ludicity of Johan Huizinga, and especially Roger Caillois, who argued that on the basis of favourite and preferred games in a particular community, a given type of culture can be characterized. The mentality of the nobility, as has been documented, was shaped by the type of agonistic attitudes, but we should also note the love of *mimicry* games – passive (fascination with acting and theatrical performances) or active (participation in dressing up, “masquerades”, especially during feasts and meat feasts). Of considerable value to the community of the nobility were alcohol-fuelled social feasts, at which eloquence was often displayed, which can be described as a peculiar combination of agony and bewilderment (that is, the type of behaviour described in the theory of ludicity as *ilinx*). It is worth noting that games of chance and gambling (belonging to the so-called *alea* type) did not enjoy recognition in the Republic and were criticized in the literature and moral studies of the time. This does not mean that they were not popular among both the nobility and the bourgeoisie, as evidenced by numerous old accounts.

Chapter III, the interpretative one, takes up the relations between literature and ludicity in a variety of ways. In individual chapters, the author, focusing on Old Polish literary works and formulating specific research objectives, uses the following research methods: thematology, the explicative method, the method of cultural analysis, the analysis of poetic language, genealogical analysis, the method of stylistic-rhetorical analysis. The realization of some research assumptions required the use – within one sketch – of several research tools simultaneously.

At the beginning of Chapter III the function of dance, music and song motifs in individual Renaissance and Baroque works is examined. Dance itself may be of a various character and may fall into the ludic types of *agon*, *mimicry*, as well as *ilinx* (e.g. Bacchic dances, disapproved of in antiquity already by Plato). The literature of the Polish Renaissance reveals above all its ritual and ceremonial, aesthetic and recreational role, while authors usually emphasize the moderation and appropriateness that should characterize dancers. Baroque works expose the many functions of dance in the lives of individual people, situating this specific ludic behaviour among the “worldly pleasures” of a man torn between temporal, “sinful” desires and a longing for metaphysical values. In the literature of the Polish Baroque, more often than in Renaissance works, attention is drawn to the dangers of the Bacchic dance, instinctive and therefore revealing carnal desire, which is not subject to the control of reason. An expression of these dangers is, for example, a specific Baroque adaptation of the medieval motif of *danse macabre*.

Ludic themes in ancient literature may also function as a “reversed topos”. Already in ancient poetry, the joyful dancing and singing of the bucolic Sicilian muses found their literary “counterparts” in the form of “muses weeping” and intoning a sad song – in the literary genre of the funeral idyll (*Epitaphium Bionis* by Pseudo-Moschos). The motif of mourning Heliconian maidens was first taken up by Jan Kochanowski (in *Epitaphium Doralices*), followed by numerous authors of Baroque funerary cycles, who not only gave the muses singing mournful songs the status of “mournful weepers”, but also created them into “deities of the heavenly sphere” or givers of talents, taking care of individual people. The motif of the weeping muses was often incorporated into the posthumous laudation of a particular deceased person.

Twentieth-century theories of games place within the scope of ludic behaviour, among others, a kind of erotic “game”, preceding the carnal act of sexual intercourse and marked by contacts between two people interested in each other. Thus, flirtations, conversations, courtships are a kind of “game”. A literary reflection of this type of behaviour can be found in works devoted to various gender relations, most often in lyrical erotica. To understand the meaning of the “language of love” used in a particular environment (e.g. at the former magnate and royal courts), one must not only be familiar with the cultural and moral realities, but also penetrate the meaning of some expressions and phrases that are already archaic in modern times. On the example of selected works by Jan Kochanowski, devoted to women and femininity, the author attempts to investigate the meaning of the Old Polish words *wstydy*, *wstydać* and their relation to the Latin *pūdōr*, *ōrīs* in the context of male-female relationships created by the poet. Kochanowski’s poetic practice proves that he was able to make excellent use of the ambiguity of words and phrases, and their use in various contexts gives the impression of a peculiar “game of meanings”, causing a multiplication of senses.

Then, comparing – on the example of parodies of medical prescriptions – the way in which Western European ludic motifs were adapted by the circle of landowners from the Babin Republic and by the authors of Sowizdrzal anecdotes from the turn of the 16th and 17th centuries, the researcher notes differences between the poetics of Sowizdrzals and poets from Babin. Also, the meanings of seemingly the same motifs (based on comedy resulting from absurdity and grotesque) in the interpretation of poets from Babin and Sowizdrzals are different. The difference is mainly due to the manner of expression: subdued, devoid of vulgarisms and barbarisms in the case of

Babin poets, while full of colloquial expressions, irony, polysemy, literary “caricature” and Aesopian language – in the case of the authors of Sowizdrzal texts.

These differences probably result from the fact that Babin poets’ anecdotes were a product of the landowner’s ludic culture, constituted in a specific, closed social circle. They probably circulated orally among the gentry of Lesser Poland. Various humorous stories – mainly hunting, feasting, agricultural, medical and other – contributed to the atmosphere of Babin feasts and oral shows. The “theatre” of the Babin Republic did not consist in the participants playing someone else. The jester of the Babin stage remains himself, a “noble gentleman” laughing at himself, at his own faults and vices, to which he is attached and has no intention of getting rid of them. He also laughs at “strangers” (foreigners, servants and other people of “vile” condition). The creation of *mimicry* consists in giving a “mask” to the personified Republic, which appears to be ideal because it makes its citizens happy. It has “rules of the game” analogous to those in the real world (see the fictional titles modelled on those of the nobility), but their difference lies in the fact that they satisfy all those who participate in this game.

On the other hand, Sowizdrzal texts found themselves in a different communication situation. They were published in print, they were known, popular with the wider public of the time and eagerly bought by them. Hiding under the “masks” of pseudonyms, the authors addressed the realities of life at the time in a clownish but satirical manner. In some folk-stylized Sowizdrzal prints, which until recently were considered as rhyming “textbooks” on the art of *ars amandi*, i.e. in the so-called songs, dances, padawans, there are rich didactic guidelines, which the researcher tries to demonstrate in her analyses. On the basis of contrastive depictions of the behaviour of the heroines and protagonists of seventeenth-century popular songs, a conclusion is formulated that the hedonistic attitudes allegedly promoted in the carnival in fact serve a satirical and didactic function.

In the subsection on the epigrammatic works of three seventeenth-century poets of noble origin, Teresa Banaś-Korniak presents, on the basis of selected works, the nature and specificity of entertainment of the ennobled of the time. Daniel Bratkowski writes that “banquets” of the landed gentry were held in the 17th century not only in manor houses of the landed gentry, but also in city inns located near parliamentary assemblies or near city court buildings, which settled numerous neighbourhood disputes. The atmosphere of drunken feasts is reflected in the poems by Daniel Bratkowski, Hiacynt Przetocki and Wespazjan Kochowski, which on the one hand testify to the nobility’s taste for music, dancing and the pleasures of the palate (Przetocki, Bratkowski), and on the other reflect the negative aspects of feasting (drunkenness, fights, brawling, bribery). And although satirical creations may be greatly exaggerated, which is after all a certain literary convention, the motifs of ludic behaviour, especially in the epigrams of Daniel Bratkowski, evoke the image of a state in decline. The cultural pastimes of the nobility are more clearly and positively depicted in the epigrams of Wespazjan Kochowski, who treated his work as a literary pastime (“non-vacation idling”), which obviously has its antique and Renaissance sources and traditions. However, even the author of *Niepróżnujące próżnowanie* does not pass over ‘bad games’ in his epigrams (e.g. long-lasting feasts and alcoholic libations), which the twentieth-century theory of ludicity would classify as “degenerate” forms of stupor (*ilinx*).

Old Polish ludic culture was also the “base” for the development of certain literary and theatrical genres, including the popular stage carnival drama. On the basis of the

Renaissance *Tragedia żebracza* and the seventeenth-century *Mięsopust abo Tragicocomaedia* the author made a preliminary identification of the genre (taking into account both the rules of genre in force in the Renaissance, recorded in formulated poetics, and the literary practice of the time), and also indicated the directions of its evolution.

The rhetorical aspect of the research was presented in the last subchapter, where a stylistic and rhetorical analysis of a Sowizdrzalski texts entitled *Nie fraszka to*, written by Jan of Kijany, was carried out. The author's use of numerous poetic figures and tropes for ironic purposes proves that Old Polish popular poetry, in terms of poetic techniques and literary craftsmanship, was on a par with other creative trends of the time (among others, the so-called land literature), and even allusively referred to them.

As has been shown, the links between Old Polish literature and ludicity are diverse, and they can only be demonstrated and explored if one takes into account the cultural background of past eras and tries to understand the language (nowadays rich in numerous archaisms) used by the Poles of the time.

Key words: ludicity, Polish literature and culture of the Renaissance and Baroque

Teresa Banaś-Korniak

Le ludisme dans la littérature polonaise des époques anciennes – méthode, théorie, interprétations

Résumé

Le livre présente différentes perspectives d'analyse de la problématique du « ludisme » dans la littérature et la culture polonaises des XVIe et XVIIe siècles. Vu son origine et sa spécificité, c'était surtout une culture nobiliaire. Ce n'est pas un fait du hasard que l'examen des œuvres littéraires anciennes est précédé de la présentation des réflexions de chercheurs polonais sur les modèles d'analyse de la littérature ancienne, proposées en Pologne dans les vingt dernières années (Chapitre I). Ce vif intérêt accordé aux méthodes de recherche a été suscité par de nouvelles tendances dans l'étude de la littérature devenues, notamment au début du XXIe siècle, sujet de discussions et de disputes. En prenant position envers les approches analytiques respectives, l'auteure du livre présente aussi son point de vue : elle est pour une combinaison syncrétique de différents outils de recherche comme méthode permettant de déchiffrer la signification des messages textuels anciens, et elle privilégie, en particulier, la combinaison des études littéraires et des études culturelles.

Tout en acceptant le concept de texte – le texte ancien y compris – comme message ouvert à de nouvelles lectures possibles, Teresa Banaś-Korniak tâche, d'abord, d'appréhender la réalité culturelle et les mœurs du passé (Chapitre II), et, ensuite, dans leur contexte, d'interpréter le message comme un « texte de culture ». D'une grande aide à éclaircir les origines des activités ludiques des nobles se sont montrées les théories des jeux exposées au XXe siècle par Johan Huizinga et, surtout, par Roger Caillois, ce dernier démontrant qu'on peut définir des types de culture dissemblables en fonction des jeux favoris et préférés dans une société. Il est prouvé que la mentalité nobiliaire a été formée par le type d'activités de compétition (*l'agôn*). Pourtant, il faut constater aussi la prédilection des nobles pour les jeux de fiction (la *mimicry*) – passive (fascination pour le jeu d'acteur et des spectacles théâtraux), ou active (participation aux déguisements, « mascarades », surtout pendant les fêtes et le carnaval). D'une valeur essentielle pour la société nobiliaire étaient de joyeux festins bien arrosés, pendant lesquels on étalait son éloquence ; on peut les qualifier d'une combinaison originale de la compétition (*l'agôn*) et du vertige (*l'ilinx*). Il faut prendre conscience du fait que les jeux de hasard (appartenant au type *d'alea*) n'ont pas joui de popularité dans la République nobiliaire, et ils ont été critiqués dans des ouvrages littéraires et moralistes de l'époque. Cela ne veut pas dire qu'ils n'aient pas été populaires parmi les nobles ou les bourgeois, comme en témoignent de nombreux documents anciens.

Le Chapitre III, analytique, examine les relations entre la littérature et le ludisme sur plusieurs axes. Dans les sous-chapitres successifs, l'auteure se concentre sur les œuvres littéraires de l'ancienne Pologne et formule des objectifs de recherche précis, en employant les méthodes de recherche suivantes : la critique thématique, l'analyse explicative, l'analyse culturelle, l'analyse poétique, l'analyse générique, l'analyse stylistique.

tique et rhétorique. La vérification de certaines hypothèses a obligé l'auteure à recourir, dans un seul essai, à plusieurs outils de recherche à la fois.

Au début du Chapitre III, on se penche sur la fonction des motifs de la danse, de la musique et du chant dans les œuvres de la Renaissance et du Baroque. La danse, elle-même, peut avoir un caractère changeant, et appartenir soit à l'*agon* ou la *mimicry*, soit à l'*ilinx* (p. ex. les bacchanales, critiquées dans l'Antiquité déjà par Platon). Dans la littérature de la Renaissance polonaise, la danse possède avant tout une fonction rituelle et cérémonielle, esthétique et récréative. Or, des auteurs soulignent la modération et la bienséance qui devraient caractériser les danseurs. Les œuvres baroques exposent nombreuses fonctions de la danse dans la vie de l'individu, tout en situant cette activité ludique spécifique parmi des « plaisirs mondains », goûtés par l'homme déchiré entre désirs « criminels » temporels et aspiration à de valeurs métaphysiques. Dans les œuvres du Baroque polonais, on accentue plus souvent que dans des textes de la Renaissance le danger résultant de la danse bacchique, instinctive, dévoilant donc la convoitise charnelle qui échappe au contrôle de la raison. Cette menace se concrétise, par exemple, dans l'adaptation baroque du motif médiéval de la *danse macabre*.

La thématique ludique dans la littérature ancienne peut aussi fonctionner sur le principe de « topos renversé ». De joyeuses danses et des chants des muses siciliennes bucoliques ont trouvé, déjà dans la poésie antique, leurs « équivalents » littéraires sous forme de muses « pleurant » et entonnant de tristes chants – sur le mode de l'idylle funèbre (*Epitaphium Bionis* de Pseudo-Moschos). Le motif des muses héliconiennes a été approprié d'abord par Jan Kochanowski (dans *Epitaphium Doralices*), et, ensuite, par de nombreux auteurs de cycles funéraires baroques, en accordant aux muses qui entonnent des chants plaintifs non seulement le statut de « pleureuses », mais également en les modelant en « divinités de la sphère céleste » ou en donneuses de talents, veillant sur chaque homme. Le motif des muses-pleureuses a été souvent inclus dans l'éloge funèbre d'un défunt.

Les théories des jeux du XXe siècle situent parmi les activités ludiques, entre autres, une sorte de « jeu » érotique qui précède l'acte sexuel et qui se manifeste dans les contacts entre deux personnes attirées l'une par l'autre. Autrement dit, des flirts, des conversations et des avances sont un type de « jeu ». Ces activités trouvent leur réalisation littéraire dans les œuvres consacrées à des relations variées entre les deux sexes, notamment, les poèmes érotiques lyriques. Pour comprendre le « langage de la passion » parlé dans un milieu particulier (p. ex. aux anciennes demeures seigneuriales et cours royales), il faut non seulement connaître la réalité culturelle et les mœurs, mais aussi pénétrer le sens de certaines expressions et tournures qui, aujourd'hui, sont déjà archaïques. En se référant aux textes choisis de Jan Kochanowski, consacrés aux femmes et à la féminité, l'auteure cherche à saisir le sens des mots de l'ancien polonais *wstydy*, *wstydać* et leur lien avec les termes latins *pūdōr*, *ōrīs*, dans le contexte des relations entre hommes et femmes décrites par le poète. La poésie de Kochanowski prouve qu'il a su parfaitement exploiter les mots et termes polysémiques, et leur emploi dans des contextes variés ressemble à un « jeu de sens » favorisant la multiplication des significations.

En comparant ensuite – à l'exemple des parodies d'ordonnances médicales – les façons d'adapter les motifs ludiques occidentaux par des propriétaires terriens de la République de Babin et par des auteurs d'anecdotes de la littérature populaire espiègle (littérature *ulenspiegelienne*, c'est-à-dire renouant avec la légende de Till Eulenspiegel) de

la fin du XVIe et du début du XVIIe siècles, l'auteure constate des différences entre la poétique des auteurs de la littérature populaire espiègle et la poétique des auteurs « de Babin ». De même, le sens des motifs apparemment identiques (basés sur le comique résultant de l'absurde et du grotesque) chez les poètes de Babin et chez les poètes de la littérature populaire espiègle varie. La différence s'explique avant tout par le type de discours : discours modérés, sans vulgarismes ni barbarismes chez les premiers, et discours truffés d'expressions familières, épatant par l'ironie, la polysémie, la « caricature » littéraire ou la langue ésopique – chez les derniers.

Ces différences viennent certes du fait que les anecdotes de Babin étaient le produit de la culture ludique des seigneurs terriens, émergée alors dans un milieu fermé déterminé. Sans aucun doute, les anecdotes circulaient oralement parmi les nobles de la Petite Pologne. Divers récits humoristiques – avant tout récits de chasse, de banquet, histoires agraires, médicales et autres – ont tous, pour ainsi dire, créé le climat des banquets de Babin et des joutes oratoires. Le « théâtre » *sui generis* de la République de Babin ne consistait pas à ce que le joueur se fasse passer pour un autre. Le fou de la scène de Babin reste lui-même, un « grand seigneur » se moquant de lui-même, de ses propres vices et défauts, auxquels il est attaché et qu'il ne veut guère réprimer. Il ridiculise aussi l'« autre » (étrangers, domestiques et hommes de « basse » condition). La conduite de *mimicry* consiste ici à mettre le « masque » de la République de Babin personnifiée, qui apparaît idéale parce qu'elle rend heureux ses citoyens. Il y règnent les « règles du jeu » analogues aux règles du monde réel (cf. des titres fictifs imités des titres de noblesse), mais ils diffèrent par le fait que ces premiers contentent tous les joueurs.

Quant aux textes appartenant à la littérature populaire espiègle, ils se trouvaient dans une autre situation de communication. Ils étaient publiés, connus, en vogue dans des cercles plus étendus de destinataires qui s'empressaient de les acheter. Cachés derrière les « masques » de pseudonymes, les auteurs répondaient aux réalités de la vie de ce temps-là d'une façon bouffonne et satirique. Dans certaines publications de ce type de littérature, stylisées à la mode folklorique, et considérées jusque récemment comme « manuels » d'*ars amandi* en vers, c'est-à-dire dans des romances, danses, chants de Padoue (*padwan*), se cachent de nombreux aspects éducatifs, ce que la chercheuse vise à démontrer dans ses analyses. L'image contrastée des activités d'héroïnes et de héros du chant populaire du XVIIe siècle a permis de formuler l'hypothèse que les valeurs hédonistes, prétendument promues dans le carnaval, servent en vérité à remplir une fonction satirique et didactique.

Dans le sous-chapitre consacré à l'œuvre épigrammatique de trois poètes du XVIIe siècle, issus de la noblesse, Teresa Banaś-Korniak présente, à l'exemple des textes choisis, le caractère et la spécificité des divertissements des nobles de l'époque. Les « banquets » de la noblesse terrienne, dont parle Daniel Bartkowski, ont été organisés au XVIIe siècle non seulement dans les manoirs seigneuriaux, mais aussi dans des tavernes urbaines situées à proximité du lieu de sessions des députés à la Diète ou des tribunaux de ville, où de nombreuses querelles de voisinage ont été arbitrées. Les poèmes de Daniel Bratkowski, de Hiacynt Przetocki et de Wespazjan Kochowski évoquent cette atmosphère des banquets bien arrosés. D'un côté, ils témoignent de la prédilection des nobles pour la musique, la danse, les délices de la table (Przetocki, Bratkowski), de l'autre, ils expriment l'aspect négatif du festoiment (ivrognerie, bagarres, manie des litiges, corruption). Et bien que ces peintures satiriques puissent être largement exagérées, ce qui est, certes, une convention littéraire, ce sont, bel et bien, les motifs des activités

ludiques, notamment dans les épigrammes de Daniel Bratkowski, qui évoquent l'image de l'état qui déperit. D'une façon plus claire et plus positive sont présentées les activités culturelles de la noblesse dans les épigrammes de Wespazjan Kochowski. Le poète traite son œuvre comme un divertissement littéraire (« une oisiveté non oisive »), ce qui a, bien entendu, ses sources et traditions à l'Antiquité et à la Renaissance. Toutefois, même l'auteur du texte *Niepróżnujące próżnowanie* n'omet pas dans ses épigrammes les « jeux nocifs » (p. ex. longs banquets et copieuses libations), qui, dans la théorie des jeux, représenteraient une forme « corrompue » du vertige (*l'ilinx*).

La culture ludique de l'ancienne Pologne était de même le « principe fondateur » de certains genres littéraires et théâtraux, entre autres, du drame « de carnaval » au théâtre populaire. L'étude de *Tragedia żebracza*, œuvre de la Renaissance, et de *Mięsopust albo Tragicocomaedia*, texte écrit au XVIIe siècle, a d'abord permis à l'auteure d'identifier le genre (en tenant compte des normes génériques existant à la Renaissance, fixées dans les ouvrages sur l'art poétique, et, aussi, de la production littéraire de l'époque) pour indiquer, ensuite, les voies de son développement.

Le dernier sous-chapitre décrit l'aspect rhétorique des analyses. On y soumet à l'examen stylistique et rhétorique le texte appartenant à la littérature populaire espiègle intitulé *Nie fraszka to* de Jan de Kijany. Le fait que le poète recourt à de nombreux tropes et figures de style pour emprunter le ton ironique prouve que la poésie populaire de l'ancienne Pologne équivalait aux courants littéraires de l'époque (entre autres, à la littérature dite « terrienne ») sur le plan de la technique poétique et quant à l'art littéraire, et même qu'elle y renvoyait par des allusions.

Comme on l'a montré, les liens entre la littérature de l'ancienne Pologne et le ludisme sont variés, et on peut les mettre en évidence et les explorer uniquement lorsqu'on prend en compte le contexte culturel des époques anciennes et qu'on essaie de comprendre la langue (aujourd'hui riche déjà en nombreux archaïsmes) utilisée par les polonais à l'époque.

M o t s - c l é s : ludisme, littérature et culture polonaise de la Renaissance et du Baroque

Redakcja
Agnieszka Plutecka

Projekt okładki
Tomasz Tomczuk

Na okładce wykorzystano zdjęcia z portalu pixabay autorstwa Pete'a Linfortha i Gerda Altmanna

Redakcja techniczna
Małgorzata Pleśniar

Korekta
Lidia Szumigala

Łamanie
Edward Wilk

Redaktor inicjujący
Przemysław Pieniążek

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.12.2023
Copyright © 2022 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzysyamy otwartej nauce. Od 1.01.2024 publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersja elektroniczna monografii zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu
w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0001-8161-1580>
Banaś-Korniak, Teresa
Ludyczność w literaturze polskiej epok
dawnych – metoda, teoria, interpretacje /
Teresa Banaś-Korniak. Wydanie I. - Katowice :
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2022

<https://doi.org/10.31261/PN.4120>
ISBN 978-83-226-4195-8
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-4196-5
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa
volumina.pl Sp. z o.o.
ul. Księcia Witolda 7-9
71-063 Szczecin

Wydanie I. Ark. druk. 17,75. Ark. wyd. 21,0. Alto Creme 90 g. PN 4120. Cena 59,90 zł (w tym VAT)

Praca przedstawia różne ujęcia badawcze problematyki ludyzmu w literaturze i kulturze polskiej wieków XVI oraz XVII. Serię analiz konkretnych utworów literackich poprzedziły: refleksja na temat preferowanych przez współczesne środowiska polonistyczne metod badania literatury dawnej, a następnie – dookreślenie źródeł kultury ludycznej w szesnasto- oraz siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej. Pomocne w docieraniu do prapoczątków szlacheckich postaw ludycznych były dwudziestowieczne teorie ludyzmu (Johan Huizinga, Roger Caillois). Mentalność szlachty polskiej, jak dowodzi autorka, ukształtowana została przez typ postaw agonistycznych, jednakże istotne też było zamiłowanie do zabaw typu *mimicry* (fascynacje teatrem, uczestnictwo w zabawach maskaradowych, zakładanie błazeńskich towarzystw), a także *ilinx* (oszołomienie zabawą mięsopustną i maskaradą, „zakrapiane” alkoholem biesiady towarzyskie).

Cena 59,90 zł (w tym VAT)

ISBN 978-83-226-4196-5

9 788322 641965

Więcej o książce

